

УДК 338.48:332.14 (477)

ВИБІР ОСНОВНИХ ДОМІНАНТ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ТЕРИТОРІЙ*Гудзь М.В.*

Розглядається поняття і зміст потенціалу курортно-рекреаційних територій. На основі оцінки природно-ресурсного потенціалу курортно-рекреаційних територій Північного Приазов'я обґрунтовано висновок про перспективи та пріоритетний розвитку у регіоні туризму лікувально-оздоровчого та курортно-рекреаційного спрямування. Виявлені перспективи розвитку туристсько-рекреаційної діяльності.

Ключові слова: *регіональна економіка, курортно-рекреаційна територія, потенціал, туристсько-рекреаційний потенціал, природно-рекреаційний потенціал, туризм.*

У проєкті Закону України «Про основи державної регіональної політики» сказано, що метою державної регіональної політики є забезпечення високого рівня якості життя людини незалежно від місця їхнього проживання, а її забезпечення можливо за рахунок максимально повного використання потенціалу регіонів з врахуванням їх природних, історичних, економічних, географічних, демографічних й інших особливостей, етнічних і культурних традицій [1].

Ученими й фахівцями справедливо відзначається, що для того, щоб території стали самодостатніми й знайшли здатність до саморозвитку, необхідно здійснити комплекс заходів для раціонального використання природно-ресурсних, виробничих, трудових, інтелектуального потенціалів, поліпшення навколишнього середовища, а головне, поліпшити систему територіальної організації з метою найкращого використання переваг територіального поділу праці. Між тим, курортно-рекреаційні території на сьогодні за площею потенційно складають, за різними оцінками, від 7,2 % [2, с.257] до 13% території України [3, с.197], що вимагає уваги з боку методичних засад управління територією.

Вивченню питань формування й реалізації потенціалу територій і регіони присвячені системні дослідження вітчизняних і закордонних учених Б.Буркинського, С. Богачова, В.Бистрякова, В. Василенко, З. Герасимчук, А. Гранберга, Б.Данилишина, М. Долішнього, І.Дишлового, Д. Львова, В. Лексіна, В.Науменка, В.Максимова, Ю.Осипова, А. Швецова й інших відомих наукових. Проблеми підвищення ефективності використання рекреаційного потенціалу в межах рекреаційних господарських систем відображені в наукових працях І.Бережної, В.Мамутова, Ф.Мазура, Н.Коленди, Н.Коніщевої, Н. Овсяннікової, В.Павліхи, В.Подсолонко, В.Семенова, Л.Черчик. Екологічні аспекти механізму реалізації потенціалу територій являться предметом наукових досліджень Т. Галушкіної, В. Кравців, А.Мельника, С.Харічкова, організаційно-економічні механізми реалізації потенціалу КРТ освітлені в роботах Є.Жердевої, А.Панкрухіна, М.Боруцака. Безпосередньо оцінка стану використання й перспектив розвитку потенціалу КРТ проводиться в роботах О. Гулич, В. Данильчука, Г.Алейнікової, А. Бовсуновської, С. Голубничої, О. Блінова, Н. Мельникової.

Разом з тим, проблемність ситуації полягає в тому, що досі є комплекс невирішених завдань наукового й практичного значення у використанні потенціалу КРТ: існує наукова полеміка навколо сутності потенціалу території; відсутня єдина методика оцінки потенціалу КРТ із урахуванням оцінки неекономічних факторів й умов його використання; економічні відносини з використання потенціалу КРТ, особливо в частині природно-ресурсного потенціалу, характеризуються деструктивними процесами надмірного антропогенного навантаження на природні екосистеми аж до їхнього знищення, дисбалансом розподілу природної (рекреаційної) ренти й обмеженням доступу громадян до користування природними ресурсами, що потребує якісно нового підходу до економіки природокористування.

Метою статті є обґрунтування вибору основних домінант ефективного використання потенціалу курортно-рекреаційних територій.

На сьогодні посилюється суспільний запит на вибір домінант просторового розвитку й засобів його забезпечення. Оскільки регіон завжди має «територіальну прописку», а серед територій виділяються курортно-рекреаційні території (КРТ), як місцевості, де розміщені «фабрики здоров'я», то вивчення сутності, видів потенціалу КРТ, визначення напрямків і механізмів ефективного використання, підвищення якості керованості потенціалом КРТ стає пріоритетом наукових вишукувань і формування обсягів державного замовлення.

У сучасних умовах актуалізувались питання ефективного використання просторового потенціалу, вирішення яких неможливо без наукового обґрунтування економічної категорії «потенціал території». У раніше проведених дослідженнях нами зазначалося, що потенціал території виступає складовим елементом просторового потенціалу і потенціалу життєвого простору [4, с.206-263].

Потенціал – це здатності й спроможності економічного об'єкту, що можуть змінюватися під дією внутрішньої енергії та інформації шляхом саморозвитку, а також під впливом економічного суб'єкта шляхом економіко-управлінських рішень, що визначає необхідність, уможлиблює цілеспрямований процес трансформації об'єктів потенціалу зі статичного у новий, кінетичний стан. Статичний потенціал – це нинішній матеріальний (функціональний) і вартісний стан економічних об'єктів, що відображає їх здатність до розвитку з відповідним приростом обсягів, зміни субстанції, якості, або їх переміщення. Кінетичний потенціал – це отримуваний внаслідок дії управлінського чи трудового процесу оновлений стан економічного об'єкту, акумульований у природі доданої вартості. Відповідно під потенціалом КРТ розуміється здатність і можливість сукупних ресурсів території – просторового, людського, інформаційного, економічного - за існуючих умов часу, місця та впливу зовнішніх і внутрішніх факторів бути залученими у процес господарського використання. Поліструктурність потенціалу, зумовлена специфікою його елементів, формує системне утворення – сукупний потенціал території чи систему видів потенціалів території (табл.1).

Є підстави також погодитися з думкою проф. Варналія З.С., який переконаний, що «у складі природно-ресурсного потенціалу необхідно виділяти екологічний потенціал, оскільки вже сьогодні, і особливо в перспективі, екологічна ситуація в регіонах буде визначати можливості розвитку й розміщення продуктивних сил і рівень сприятливості територій для проживання й життєдіяльності людей» [5, с. 80].

Провідним видом потенціалу КРТ Північного Приазов'я, зокрема Бердянського рекреаційного вузла, є природно-рекреаційні ресурси, зокрема лікувальні пелоїди, різноманітні типи мінеральних вод, використання яких можливе для санаторно-курортного лікування, для промислового розливу, як лікувально-столових, так і природних столових вод; морські, лиманні й річкові пляжі; ропа лиманів і морська вода. Аналіз природно-ресурсного потенціалу дає підстави для вибору альтернатив реалізації потенціалу, визначення домінант їхнього раціонального використання.

У літературі виділяють наступну ієрархію ПРП: сукупний ПРП регіону - потенціал субгалузей рекреації I рангу (санаторно-курортне лікування, туризм і відпочинок); потенціали субгалузей рекреації та II рангу (бальнеопитне-, грязе-, озокерито- і кліматолікування, тривалий відпочинок і туризм, короткочасний відпочинок) - потенціали окремо взятих родовищ рекреаційних ресурсів, рекреаційних місцевостей [2, с.247].

Курортна зона Бердянська займає значну територію у приміській зоні на так званій морській терасі та 23-кілометровій піщаній Бердянській косі. Курортна територія у прибережній смузі розташована на 1000 га, де понад 1/3 зайнята забудовами. На території курорту в прибережній зоні розташовано 4 лимани з відомою лікувальною муловою гряззю, яка за своїм складом є унікальною. Враховуючи розвідані запаси лікувальних грязей, процеси грязеутворення, перспективні родовища у Бердянській та Обіточній затоках, курорт має обмежені перспективи використання даних природних ресурсів. Лікувальне використання грязей здатне впливати на всі основні функції організму - кровообіг, дихання, обмін речовин.

Основними лікувальними факторами курорту «Бердянськ» є мулові сульфідні грязі, мінеральні хлоридно-натрієві води та ропа підземних джерел для зовнішнього й внутрішнього вживання.

Таблиця 1.

Структурно-елементна композиція та інтегрованість видів сукупного потенціалу території

Природний потенціал	Людський потенціал	Економічний потенціал
Природно-енергетичний потенціал	Демографічний	Відтворювальний
Сонячний	Соціальний	Окремих галузей і виробництв
Повітряний	Громадський	Фінансовий
Водний	Кадровий	Виробничий
Інформаційний	Знансєвий	Систем
Територіальний	Освітній	Господарських комплексів
Історичний	Духовний	Інфраструктури
Природо-ресурсний потенціал:	Фізичний	Ресурсний
Земельний	Інтелектуальний	Інноваційний
Мінеральний	Культурний	Процесів
Фауністичний	Професійно-кваліфікаційний	Організаційний
Флористичний	Управлінський	Ринковий
Екологічний		Придкористування
Ландшафтний		Рекреаційний

Мінеральна вода «Бердянська» є аналогом таких відомих вод, як «Миргородська», «Куяльник»; вона є ефективною при питному курсі лікування хронічних гастритів із збереженою або зниженою секреторною функцією шлунка, дуоденітів, панкреатитів, хронічних холециститів та гепатитів, дискінезій жовчовивідних шляхів, холангітів, сімкоїдів. На сьогодні річне використання мінеральної води становить близько 12 300 м³. (табл.2).

Аналіз сучасного використання природно-лікувальних ресурсів може бути проведений на підставі кількісної оцінки природно-рекреаційного потенціалу. Показником природного рекреаційного потенціалу (ПРП) виступає кількість людей, яким можна надати лікування, відпочинок і туристичні послуги, виходячи із запасів природних рекреаційних ресурсів регіону за певний період часу. Цей показник дозволяє не тільки кількісно порівняти рекреаційні ресурси, але і визначити можливості рекреаційного використання різних видів ресурсів і їх обсяги.

Методика оцінки ПРП в натуральних показниках включає кілька етапів. На першому оцінюються потенціали родовищ рекреаційних ресурсів, зон туризму і відпочинку. Сума отриманих результатів дає потенціали субгалузей рекреації різних рангів і сукупний ПРП регіону. Оцінка потенціалів окремих родовищ однакісних ресурсів (мінеральних вод одного бальнеологічного типу, однотипних лікувальних грязей і т.д.) обчислюється за формулою:

$$P_k^{\delta} = V_k : n_k \quad (1)$$

де P_k^{δ} - природний рекреаційний потенціал родовища або групи родовищ одного виду ресурсу, чол./рік;

V_k - сумарні запаси ресурсу, од./рік;

n_k - норма споживання ресурсу на один курс споживання, од.;

Природний потенціал санаторно-курортного лікування Бердянського регіону включає потенціал бальнеопитне-, грязе- і кліматолікування. Потенціал бальнеопитного лікування визначається запасами лікувальних мінеральних вод. В основу його розрахунку візьмемо щорічний видобуток природних лікувальних ресурсів на курорті Бердянська та експлуатаційні запаси мінеральних вод, на базі яких можливий розвиток санаторно-курортних закладів. Структура запасів мінеральних вод Бердянського регіону наведена в табл.2.

Норми витрати мінеральних вод на один курс лікування (24 дні) різні в залежності від характеру захворювання, бальнеологічного типу вод, їх мінералізації, способу лікування (ванни, лікування споживанням, інгаляції). Добова доза споживання мінеральних вод при питному лікуванні не перевищує 1,5 л, а на приготування для процедури бальнеолікування однієї ванни використовується до 250 л мінеральної води.

Таблиця 2.

Стан видобутку й використання мінеральних вод та лікувальних грязей Бердянського регіону

№ п/п	Природні лікувальні ресурси	Експлуа- таційні запаси, м ³	Фактичний щорічний видобуток, м ³ /рік	Фактичний щорічний видобуток, м ³ /рік (літри)	Сукупне використання природного рекреаційного потенціалу (осіб/рік)	
					питна вода	ванни
1	Мінеральні води	637300	12300	12 300000	341 667	49 200
2	Лікувальні грязі	314400	1500	1500000		7500

Таким чином, на один курс лікування при питному застосуванні мінеральних вод використовується до 36 л, а для ванн - 2,5м³. Тобто використання ПРП мінеральних вод при щорічному видобутку 12300 куб.м становить:

$$P_{\text{Мін.вод.}}^{\delta} = 12300000 \text{ л/рік} : 36 \text{ л/чол.} = 341\,667 \text{ осіб/рік (при питному лікуванні);}$$

$$P_{\text{Мін.вод.}}^{\delta} = 12300000 \text{ л/рік} : 250 \text{ л/чол.} = 49\,200 \text{ осіб/рік (при бальнеологічному лікуванні - ванни).}$$

Аналіз даних табл.2 дозволяє зробити висновок, що за існуючих обсягів видобутку мінеральних ресурсів курортології Бердянського рекреаційного вузла потенціал (запас) мінеральних вод складає понад 50 років використання, а запасів лікувальних мулистих грязей озера Велике та Обиточної вистачить понад 30 років.

Природний потенціал грязелікування Бердянська забезпечується використанням мулистих лікувальних грязей, щорічний видобуток яких становить 1 500 м³. Пелоїдотерапія застосовується у вигляді загальних грязьових процедур і місцевих грязьових аплікацій. В першому випадку на одну процедуру використовується 0,04-0,05 м³ грязей, в другому - в декілька разів менше. В середньому на один курс грязелікування (12-15 процедур) використовується майже 0,2 м³/осіб лікувальних грязей.

Отже, використання природно-рекреаційного потенціалу грязей становить:

$$P_{\text{Лік.грязей}}^{\delta} = 1500\,000 : 0,2 = 7\,500 \text{ осіб/рік.}$$

Сприятливість кліматичних умов території для рекреаційної діяльності - один з найважливіших факторів її рекреаційного освоєння. При рекреаційній оцінці клімату слід виділити два основних етапи:

- 1) характеристика кліматичних умов території з метою виявлення загального кліматичного фону;
- 2) оцінка кліматичних рекреаційних ресурсів.

Бердянськ – розвинутий курорт Північного Приазов'я. Клімат помірно-континентальний (приморський степовий). На рік у середньому припадає 125 сонячних днів сприятливих для загорання. Тривалість купального сезону в середньому складає 130-135 дн. Середня температура морської води в липні – 26 С. Основними лікувальними факторами курорту є піщані пляжі та тепле Азовське море, котрі в літній період року використовується для кліматолікування й морських купань.

До особливостей Азовського моря можна віднести його мінеральний склад – 92 хімічних елементи, котрі під час купання засвоюються організмом у необхідній кількості. Середньорічний показник випаровування з поверхні Азовського моря становить 929 мм, що обумовлює насиченість повітря іонами йоду, бром, іншими солями та мікроелементами. Важливу роль у кліматоутворенні відіграє бризова циркуляція, яка пом'якшує спеку та обумовлює насиченість повітря морськими солями та фітонцидами. У геоморфологічному відношенні курорт знаходиться у межах Приазовської низини. Сукупність лікувально-оздоровчих чинників сприятливо впливає на організм людини, в тому числі на дихальну і серцево-судинну систему, позитивно впливає на терморегуляцію і обмін речовин, підвищуючи і підтримуючи життєвий тонус.

Пляжний ресурс є одним із найбільш потужних потенціалів КРТ. Тільки на Бердянській косі їх нараховується понад 70. За даними земельного кадастру, в оренді знаходиться 64 земельні ділянки, до складу яких входять пляжні території морського узбережжя площею 23,6 га і довжиною понад уздовж берегової лінії 8200 м. Крім цього, існують 38 ділянок міських пляжів з площею 16,9 га і довжиною 5 600 м. а усього територія пляжів становить 40,5 га. [6].

Середній показник гранично допустимих навантажень для пляжів становить 2000 чол./га, а середня тривалість курсу кліматолікування – 54 дні. Рекомендована лікарями тривалість приймання сонячних ванн без шкоди для здоров'я становить 3 рази на тиждень, тобто 125 днів – 18 тижнів. Таким чином, маючи об'єктивні індикатори стану пляжів, можна розрахувати природно-рекреаційний потенціал кліматолікувальної території – пляжів. Природний рекреаційний потенціал рекреаційний потенціал кліматолікувальної місцевості визначається за формулою:

$$P_k^n = S_k \cdot N \cdot T / t \quad (2)$$

де P_k^n - потенціальна рекреаційна ємність кліматолікувальних місцевостей (пляжів) - ПРП кліматолікування, осіб/рік;

S_k = 40,5- площа курортної території в кліматолікувальних місцевостях, га;

N = 2000 - норматив гранично допустимих рекреаційних навантажень на ландшафти, осіб/рік;

T = 125- тривалість сприятливого для кліматолікування періоду, дн./рік;

t = 54 тривалість курсу кліматолікування, дн.

$$P^n \text{ пляжів} = (40,5 \cdot 2000 \cdot 125) : 54 = 187\,500 \text{ осіб/рік}$$

Власний досвід автора у якості учасника різноманітних робочих груп Бердянського міськвиконкому та Бердянської райдержадміністрації дозволяють зробити висновок про необхідність долучення до управління КРТ, окрім рекреаторів, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськості. Наше бачення укладається у інтенсивно розроблювану В.П. Семиноженком і Б.М. Данилишиним концепцію «нового регіоналізму», що передбачає переведення територій із статусу об'єкта в статус суб'єкта регіонального розвитку аби території перестали бути керованими «об'єктами» і стали самоврядними [7, с. 14].

ВИСНОВКИ

Питання природно-рекреаційного потенціалу території прийнято розглядати не тільки з точки зору природних ресурсів, які вже є освоєними, але ще з точки зору тих ресурсів, які доступні для освоєння і знаходяться в запасах. Згідно розрахункам, використання природно-рекреаційного потенціалу мінеральної води становить 12 384 – 98 111 чол./добу, а лікувальних грязей 1 572 чол./добу, рекреаційний потенціал пляжів становить 187 500 чол./рік.

Отримані дані наявності та оцінки використання потенціалу КРТ Бердянського рекреаційного вузла дозволяють зробити підсумок про високий рівень забезпеченості території рекреаційними ресурсами в напрямку курортної рекреації, оздоровлення і висуває вимогу до ефективності їхнього використання, а також до підвищення якості управління процесом природокористування КРТ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проект Закону України «Про засади державної регіональної політики» /: [Електронний ресурс]. – Режим доступу.: www.gov.ua
2. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія: [навч. посіб.] / Н.В. Фоменко – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
3. Галушкіна Т. П. Механізми реформування територіальної екологічної політики (на прикладі курортно-рекреаційних територій) / Т. П. Галушкіна, Л. І. Новосельська, О. О. Сударкін // Экономические инновации. Украинское Причерноморье в конкурентном экономическом пространстве (структурные приоритеты развития, инвестиционная привлекательность): [сб. науч. работ]. Вып. 22: — Одесса: Ин-т проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2005. – С. 196-203.
4. Диагностика развития регионов: структура, границы, методы : моногр. / [В.Н. Василенко, П.В. Гудзь, О.А. Кратт и др.] ; под науч. ред. В.Н. Василенко. – Донецк: Юго-Восток, 2009. – 286 с.
5. Варналій З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [моногр.] / З. С. Варналій – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
6. Рейтинг бердянских пляжей: [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://vedomosti.berdyansk.biz/content.php?id=28044>.
7. Семиноженко В.П. Новый регионализм. / В.П. Семиноженко, Б.М. Данилишин – К.: Наук. думка, 2005. – 160 с.